

UDK 811.1.8; IRSTI 17.09.91

<https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.03>Ö. ÇOBANOĞLU¹, K. AŞIRHANOVA^{2✉}, B. DİNAYEVA³¹Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi

(Türkiye, Ankara), e-mail: ozkulcobanoglu@yahoo.com

²Dr., Kh.Dosmukhamedov adındaki Atyrau Üniversitesinin Kıdemli Öğretim Görevlisi

(Kazakistan, Atyrau), e-mail: ashirkhanovak@gmail.com

³Doç.Dr., Astana IT Üniversitesi

(Kazakistan, Astana), e-mail: dbb-31.05.kz@inbox.ru

KAZAK PAREMİLERİNDEKİ ULUSAL ANLAYIŞ VE ONLARIN TÜRK DİLLERİNDEKİ PAREMİLERLE ANLAM ORTAKLILIĞI

Özet. Bu çalışmada, Kazak piremilerindeki ulusal anlayış ile Türk dillerindeki ortak piremiler karşılaştırılarak bir araştırma metni olarak ortaya konulmuştur. Deyimler ve atasözleri; Türk halklarının milli ve kültürel özelliklerinin yanı sıra evren algısıyla dünya görüşünü de en seçkin biçimde tanımlar. Toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği sözlem, deneyimlediği tecrübelerinden oluşan ortak düşünce, tutum ve tavırlarıyla dünyayı okuma biçiminden müteşekkil, genel kural niteliğindeki kalıplaşmış özlü sözlere genel olarak atasöz ve deyimler denilebilir. Yazarlar, hem konu hem de kişilik açısından benzer olan deyimler ve atasözlerine dilsel bir analiz getirip diller arasındaki ortaklığı ve benzerliği mukayese ederek incelemelerini yapmaktadır. Bu noktada; Kazak, Tatar, Türk, Türkmen, Özbek, Uygur, Azerbaycan, ve Kırgız dillerindeki atasözlerin, anlam bilimindeki ulusal kültürün temsiline odaklanılır. Atasözlerin diller arası ortaklığı ve benzerliği belli bir kurala, tarihi verilere dayandığı söylenmektedir. Türk milletinin deyimler ve atasözleri anlamsal olarak uyumlu olsa bile mutlak olmadığını unutmamak gerek. Türk halklarındaki deyimler ve atasözleri; dil kurallarına göre fonetik, leksik, ve gramatik özelliklerin net bir şekilde görüldüğü örnekler aracılığıyla değerlendirilerek tespit edilmektedir. Deyim ve atasözlerinde yer alan Türk dillerinde ortak değişmez değerlerin özel nüshaları dilsel örnekler ile tahlil edilmiştir. İlgili dillerin birinde atasözlerinin tam versiyonunun ve diğer dilde kısaltılmış versiyonunun varlığı, belirli dilsel verilerle belirtilmiştir. Türk dillerindeki atasözlerin bileşenlerindeki çeşitli değişiklikleri inceler. Yapısal açıdan farklı ancak ortak bir mantıksal düşünce sistemine sahip deyimler ve atasözleri mütalaa edilmiştir. Türk dillerinin bağımsız gelişmesiyle ilgili sözlüksel-anlamsal, dilbilgisel ve fonetik sapmaların olması son derece doğaldır.

Anahtar kelimeler: Türk halkları, Türk dilleri, deyimler ve atasözler, ortak düşünce sistemi, ortak deyimler ve atasözler, kültürler arası iletişim, milli kültür, fonetik ayırım, sözlük-dilbilgisi ayırımı, ortak nüshalar.

*Bize doğru alıntı yapınız:

Çobanoğlu Ö., Aşirhanova K., Dinayeva B. Kazak Piremilerindeki Ulusal Anlayış Ve Onların Türk Dillerindeki Paremilerle Anlam Ortaklığı // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2022. – №4 (126). – Б. 29–42. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.03>

*Cite us correctly:

Chobanoglu O., Ashirhanova K., Dinayeva B. Kazak Piremilerindeki Ulusal Anlayış Ve Onların Türk Dillerindeki Paremilerle Anlam Ortaklığı [Reflection of the National Mentality in Kazakh Paremies and Their Semantic Commonality With Paremies in Turkic Languages] // *Iasauı universitetinin habarshysy*. – 2022. – №4 (126). – Б. 29–42. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.03>

Ө. Чобаноглу¹, Қ. Әшірханова², Б. Динаева³

¹Профессор, доктор, Хаджеттепе университеті

(Түркия, Анкара қ.), e-mail: ozkulcobanoglu@yahoo.com

²PhD, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің аға оқытушысы

(Қазақстан, Атырау қ.), e-mail: ashirkhanovak@gmail.com

³филология ғылымдарының кандидаты, доцент

Астана IT университеті

(Қазақстан, Астана қ.), e-mail: dbb-31.05.kz@inbox.ru

Қазақ паремияларындағы ұлттық ділдің көрінісі мен олардың түркі тілдеріндегі паремиялармен мағыналық ортақтығы

Аңдатпа. Мақалада қазақ паремияларындағы ұлттық ділдің көрінісі және түркі тілдеріне ортақ паремиялар салыстырыла зерттелген. Паремиялар арқылы түркі халықтарының ұлттық-мәдени ерекшеліктері айқындалады. Авторлар тақырыбы жағынан да, тұлға жағынан да ұқсас паремияларға лингвистикалық талдау жасайды. Олардың тілара ортақтығын, ұқсастығын салыстыра талдайды. Қазақ, татар, түрік, түркімен, өзбек, ұйғыр, эзирбайжан, қырғыз тілдеріндегі мақал-мәтелдердің семантикасындағы ұлттық мәдениеттің бейнеленуіне тоқталады. Мақал-мәтелдердің түркі тілдеріндегі ортақтығы мен тілдік сәйкестігі белгілі бір заңдылыққа, тарихи дерекке қатысты екендігі талданған. Түркі паремияларының мағыналық тұрғыдан сәйкес келетіндігіне, дегенмен абсолютті сәйкестік болмайтынын атап өтеді. Түркі паремияларында тіл заңдылықтарына сәйкес фонетикалық, лексика-грамматикалық ерекшеліктердің айқын көрінетіндігін мысалдар арқылы талдап көрсетеді. Паремиялардағы түркілік ортақ инварианттың жекелеген варианттарын тілдік фактілер арқылы талдаған. Туыстас тілдердің бірінде мақал-мәтелдердің толық нұсқасының, ал екінші бір тілде ықшамдалған қысқа нұсқасының болуы нақты тілдік деректер арқылы көрсетілген. Түркі тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрамындағы компоненттердің түрлі өзгеріске ұшырағанын талдайды. Авторлар құрылымы мен құрамы жағынан басқа, бірақ логикалық ой жүйесі ортақ түркі паремияларын талдау арқылы түркі тілдерінің дербес дамуына байланысты лексика-семантикалық, грамматикалық және фонетикалық ауытқуларды заңды құбылыс деп қарайды.

Кілт сөздер: паремиялар, түркі халықтары, түркі тілдері, ортақ ойлау жүйесі, ортақ мақал-мәтелдер, мәдениетаралық коммуникация, ұлттық мәдениет, фонетикалық ерекшелік, лексика-грамматикалық ерекшелік, ортақ инвариант, жекелеген вариант.

O. Chobanoglu¹, K. Ashirkhanova², B. Dinayeva³

¹Professor, Doctor, Hacettepe University

(Turkey, Ankara), e-mail: ozkulcobanoglu@yahoo.com

²PhD, Senior Lecturer of Kh. Dosmukhamedov Atyrau University

(Kazakhstan, Atyrau), e-mail: ashirkhanovak@gmail.com

³Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Astana IT University

(Kazakhstan, Astana), e-mail: dbb-31.05.kz@inbox.ru

Reflection of the National Mentality in Kazakh Paremies and Their Semantic Commonality With Paremies in Turkic Languages

Abstract. The article examines the reflection of the national mentality in Kazakh paremies and the paremies common to Turkic languages. The national and cultural peculiarities of the Turkic peoples are determined through the pemia. The authors conduct a linguistic analysis of paroemias that are similar both in subject matter and in form. Compare and analyze their linguistic community, similarity. In the semantics of proverbs and sayings in Kazakh, Tatar, Turkish, Turkmen, Uzbek,

Uighur, Azerbaijani, Kyrgyz languages, the main attention is paid to the image of national culture. It is analyzed that the commonality and linguistic identity of proverbs and sayings in the Turkic languages belong to a certain pattern, a historical source. They note that the Turkic paremias are semantically congruent, although there is no absolute coincidence. Analyze by examples that phonetic, lexical and grammatical features are expressed in accordance with linguistic patterns in Turkic paroemias. Individual variants of the Turkic general invariant in paremias were analyzed using linguistic facts. The presence of the full version of proverbs and sayings in one of the related languages, and in the other-an abbreviated version in one language, is shown using specific language data. Analyzes various changes in the components of proverbs and sayings of the Turkic languages. The authors consider lexico-semantic, grammatical and phonetic deviations associated with the independent development of Turkic languages by analyzing Turkic paroemias, which differ in structure and composition, but have a common system of logical thought, as a natural phenomenon.

Keywords: paremia, Turkic peoples, Turkic languages, common way of thinking, common proverbs and sayings, intercultural communication, national culture, phonetic specificity, lexico-grammatical specificity, general invariant, separate variant.

О. Чобаноглу¹, К. Аширханова², Б. Динаева³

¹профессор, доктор

Университет Хаджеттепе

(Турция, г. Анкара), e-mail: ozkulcobanoglu@yahoo.com

²PhD, старший преподаватель

Атырауского университета имени Х. Досмухамедова
(Казахстан, г. Атырау), e-mail: ashirkhanovak@gmail.com

³кандидат филологических наук, доцент

Университет Астана IT

(Казахстан, г. Астана), e-mail: dbb-31.05.kz@inbox.ru

Отражение национального менталитета в казахских паремиях и их семантическая общность с паремиями в тюркских языках

Аннотация. В статье сравнивается проявление национального менталитета в казахских паремиях и паремии, общие для тюркских языков. Через паремии определяются национально-культурные особенности тюркских народов. Авторы проводят лингвистический анализ паремий, схожих как по тематике, так и по форме. Сравнивают и анализируют их языковую общность, сходство. В семантике пословиц и поговорок на казахском, татарском, турецком, туркменском, узбекском, уйгурском, азербайджанском, кыргызском языках основное внимание уделяется изображению национальной культуры. Проанализировано, что общность и языковая идентичность пословиц и поговорок в тюркских языках относятся к определенной закономерности, историческому источнику. Отмечают, что тюркские паремии семантически конгруэнтны, хотя абсолютного совпадения не существует. Анализируют на примерах, что фонетические, лексико-грамматические особенности выражены в соответствии с языковыми закономерностями в тюркских паремиях. Отдельные варианты тюркского общего инварианта у паремий анализировались с помощью языковых фактов. Наличие полной версии пословиц и поговорок на одном из родственных языков, а на другом – сокращенной версии на одном языке, показано с помощью конкретных языковых данных. Анализируются различные изменения компонентов в составе пословиц и поговорок тюркских языков. Авторы рассматривают лексико-семантические, грамматические и фонетические отклонения, связанные с самостоятельным развитием тюркских языков, путем анализа тюркских паремий, которые отличаются по

структуре и составе, но имеют общую систему логической мысли, как закономерное явление.

Ключевые слова: паремии, тюркские народы, тюркские языки, общий образ мышления, общие пословицы и поговорки, межкультурная коммуникация, национальная культура, фонетическая специфика, лексико-грамматическая специфика, общий инвариант, отдельный вариант.

Giriş. Geçen yüzyılın son yıllarında gelişmeye başlayan dil biliminin antropolojik paradigmaya göçüm hareketi “insan – dil – medeniyet” ve “insan – dil – düşünce” bu üçüne dayanan insani araştırmaların çoğunluğuna vesile olmuştur. Yeryüzünde bulunan etnik grupların dünyaya bakış açısını, gelenek-göreneğinin, düşüncelerinin ölçütü olarak bulunan premileri, semantik, konu ve gösterge bilimi bakımından çok yönlü bir meseledir. Düşünmekle tanınmanın, bilincin tasarımı, duygusallık, etkileyici farklılıklarına sahiptir. Dil hazinesindeki halk yaşam biçiminden bilgi veren, günlük hayatını sürdüren hareketlerini tanıtan bir sürü atasözlerinin gelişimi, ortaya çıkış sebeplerinin, onların dil bakımındaki kurallar dizimi, kuramı tarafından kendine göre farklılıkları vardır. Zaman geçtikçe, halkın tümüne ortak miras olan çeşitli atasözlerinin mazmun açısından kodlanan her tür malumatları ortaya çıkarmak şimdiki dilcilerin ilgisini çekmektedir. Ulusal seviyedeki bir dilin en önemli ve kapsamlı alanlarından birisi de atasözleridir. Gerçeğin insan zihninde oluşup, düşünce süzgecinden geçip, sürekli olarak kullanılıp deyimleşmiş olarak söylenişi neticesinde dünya biçimi dilde ikinci kere farklı bir görünüme sahip olur. Dünyanın dil biçimi idrak kategorisiyle bağlantılı olduğundan, o kişi düşünmesiyle, dildeki birikimlerin semantiği ile bir seviyede görülür. Aslında dünyanın dil biçimi dediğimiz o şahsın kendisini evrendeki olaylarla birlikte her türlü değişimlerini dil üzerinden tanıtmaktır. İnsan gerçeği nasıl bir şekilde görürse, nasıl anlarsa, ona göre dünyaya bakışı oluşur. Dildeki dünya biçimi insan zihni ile düşünce hizmetiyle oluşmuştur. Bu bir dilde konuşanlar için gerçekle hakikatin alışlagelen şeklidir. Dildeki belli bir etniğin kalıplaşan örnekleri, evreni kabul etmesi, düşünmesi dildeki ulusal dünya biçimi bakımından gözetlenir. “Dünyanın ulusal biçimi (görünüm, bakış)” o halka özel bir düşünce kategorisinden oluşan daimî biçimlere dayalı oluşur. Bu nedenle herhangi bir dil olayının, onun içinde paremlerinin tabiatını da onun dil kaidelerine dayanarak değil, aynı zamanda halkın bakış açısına, gelenek-göreneğine, ulusal varlıklarına değinerek araştırmakta fayda vardır. Günümüz dil biliminde bu yöndeki araştırmalar sistemli şekilde antroposantrizmi ve kognitif lengüistiğin “dünyanın dil biçimi” teorisinin esasında yürütülmektedir. Dili araştırmanın tanımlık (kognitif) paradigması “evreni dil dünyasında tanımak” kaidesine uyarak yürütülmesi dil bilimindeki esas meselelerden birisidir.

Herhangi bir halkın düşünce özelliği, ulusal diline yansır. İnsanlığın düşünce sistemi ile dünyadaki fenomenleri tanımlamaları genellikle aynıdır. Sadece düşüncelerin yansıtılmasının aracı olan dil onları birbirinden ayırır. Diğer bir deyişle, düşünce sistemi bütün insanoğluna ortak olduğu için deyimler ve atasözlerinin benzerliği ve özünde aynı anlamı vermesi doğal bir olgudur. Bütün dünya halklarının paremlerindeki ortak düşünce yapısı “muhtemelen dünya görüşünün çeşitli mitsel hazinelerinin, bilinçli yaşamdan bu yana onunla karışmış olan dilin orijinal katmanlarında gizlenmiş olması gerçeğinde yatmaktadır” [1, 320 s.]. İnsan zihninin mitsel-bilişsel katmanlarındaki arketipler, her insanın özünde var olan ve bir kavramı algılamada, aynı zamanda bilinç dışı ruh sürecini kurmakta en önemli etkenlerdir. Bir tanımın oluşumuna katılır ve bilişsel süreci etkiler.

Herhangi bir etnik grubun kültürel hayatı ve kendine has yaşam tarzı ile özellikleri diğer halkların hayatı ve ömründe tam olarak tekrarlanması bile benzeşlik olması son derece doğaldır [2, 17 s.].

Araştırma Yöntemi

Araştırmamızın kaynağı olarak alınan Kazak dilindeki paremlerin tanım farklılığı betimleme ve sistemleştirme yöntemleri kullanılarak, Türk dillerindeki paremlerin yapısı ve bileşimi, onların anlamsal benzerlikleri, fonetik, leksik ve dilbilgisel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

Sonuçlar ve tartışmalar

XIX. yüzyılda yeni teorik tanım yöntemine dayalı dili “kendi içinde ve kendi için” bakacak içkin araştırmalar yeteri kadar olmayıp onu düşünce, zihniyet, medeniyet ve insan yaşam tarzıyla, tanımıyla, felsefesiyle, diniyle, kültürüyle bağlantılı araştırmaya ihtiyaç olmuştur. Bu ihtiyaç, lengüistikte yeni bir bilimsel yönün ve onun esasında kalıplaşan antroposantrizli paradigmanın gelişimini doğurmuştur. Demek ki, bu dili araştırma hareketini objektiften subjektife değiştirmek, yani insanı dili üzerinden ve tersine, dili insan üzerinden ortaya çıkarmak olmuştur. Dili tanım olmadan araştırmak mümkün değildir. Tanımın esas maksatı evrendeki olayların iç ve dış tabiatın zihin ve tanım bilgisi yetene kadar öğrenmek, onu tasavvur etmek ve onun sonucu olarak insanoğlu iş hareketlerinde, gören, bilen, algılayan ve tanımlayan bilgilerini kendi zaruriyetlerinde kullanmaktır. Tanım hakkında söz ettiğimizde değinmeden geçilemeyecek meselelerden biri de dahillik meselesidir. O bir millet anlayışının gelişme farklılıklarının manevi esasıdır. Dahilik, Kazak halkının manevi hayatında ayrıca bir yer tutar. Onun esası kültür ve geleneğe, hayata bakış prensipleriyle görüşlerinde görülmektedir. Dahilik, fenomenik açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Onun beraberliği insan ve tabiat, toplumla insan, insanla insan arasındaki bağlantılarda görülmektedir. Dahiliğin beraberliği bilim ve insaniliğin, akıl, gayret, yüreğin birliği, onların birbiriyle astar olmasıyla verilmiştir. Ona delil olarak, beraberliğin bir görünüşü olarak insanla tabiat arasındaki ilişkiye bakalım.

Kazak her zaman tabiatla, doğayla uyum sağlamış bir millettir. Onlar kendilerini hiçbir zaman tabiata karşı koymamışlardır. Kendisine tabiatın “bel oğluyum” demiştir. O, tabiatın güzelliğine başını eğmiştir, duyana düşünce, dilde laf edip, atasözlerine, şarkı, türkülere katmıştır. Mesela:

İnsanlık için özel üç önemli sevap vardır; çölde kuyu kazmak bir sevap, nehre köprü yapmak bir sevap, yola ağaç dikmek bir sevap.

Yağmur bir yağsa, ağaç iki yağar.

Altmış gün taşıyan su, altı günde geri döner.

Yaylası iyinin her ağacının dini bir dilim et.

Ağacın kökü bir fakat nefesi bindir diye kullanılan atasözlerinden doğayla uyum sağlamak dahiliğin göstergesi olduğu kaanatindeyiz. Aynı zamanda tabiata sadece çiftçilik açısından değil, moral, etnik ve estetik açısından bakmanın bu yönü dahiliğin bir göstergesidir, böyle bir beraberlik bakımından tabiatla ilişki neticesinde onların manevi dünyası, düşünme sistemi, düşüncesi, tanıma anlayışları ile mantalite varlığı oluştuğunu görüyoruz.

Dahiliğin izlerini Kazak halkının ruhani dünyasını oluşturan folklor, atasözü ve deyimler, özlü sözler, vecize, özdeyiş, didaktik şiirler, gelenek-göreneğinden, anane/geleneklerden bulmak mümkündür. Bu anane/geleneklerden birisi Yedi Ata anane/geleneğidir. Bu anane/gelenek Kazaklar'ın neslinin karışmamasında etkili olmuştur. Asilzadelik olan yerde dahillik, mantalite beraberliği oluşur. Ayrıca nesiller arasındaki özgün bağlantıyı sağlamakta da önemli bir durumdur. Sonuç olarak sözü edilenlerin tamamı nesil temizliğini ortaya çıkartmaktadır. Nesil temizliği olan yerde zenginlik, fikirsel birikim vardır. Nesiller arası bağlantının koptuğu yer rüzgarda uçan çöpler gibidir. Bu yüzden Kazaklar “köküne çeksen uçmazsın”, “soyuna benzersen ölmezsin” (тегіңе тартсаң тозбайсың) denilmiştir. Dünyanın paremiolojik biçiminde yedi ata geleneği, asilzadelik:

Yedi atasını bilmemek, yetimliğin göstergesi.

Yedi atasını bilen er, yedi yurdun gamını yer.

İyi baba kötü oğula kırk yıllık rızaktır vb. atasözleri de soyluluk bakımından toplumda kabul edilen geleneği gösterir.

Ulusal düşünmeye dayalı haysiyet onun her zaman gelişme, yenilenme ve değişme sürecinin oluşumundandır. O sürekli gelişmezse, o zaman toplum içerisinde olgunlaşan değişimlerle olayları tasarım yapmak mümkün olamazdı. Bu nedenle ulusal düşünmenin ölçütü – gelişmedir. O ulusal düşüncenin hayatını sürdürme yöntemi, iç enerjisi, ilerleten gücü, yönünü açıklayıcısıdır. Mesela, çünkü oluşan göçmenlik medeniyeti esasında kalıplaşan bazı düşüncelerle anlamlar ulusal düşünce sisteminde günümüze kadar kendi hizmetini sunmaktadır. Aynı zamanda toplum ilişkilerinin değişmesi sonucunda yeni anlayışlar ortaya çıkmaktadır. Ulusal düşünce dille ilişkilidir. Dil olmadan ulusal düşünce de yoktur. Ulusal düşüncenin ayrıcalığı – onun dilinde, sebebi dil üzerinde milletler mantalite oluşumunu, hayat yaşamını, dünyaya bakış açısını biçimler. Ulusal dil ne kadar zengin olursa, dünyayı biçimlemek o kadar güçlü, etkileyici olur. Kazak dilin kudretini, insan yaşamındaki rolünü değerlendirmeyi bilmişlerdir. Örneğin:

İnsan gönülle kinlenir, diliyle yazar (*Адам көңілінен азады, тілінен жазады*).

Kişinin sözü ulaşamadığı yere sözü ulaşır (*Адамның өзі жетпеген жерге сөзі жетеді*).

Az söz altın, çok söz kömürdür (*Аз сөз – алтын, көп сөз – көмір*).

Söylenmezse, sözün atası ölür (*Айтпаса, сөздің атасы өледі*).

Ana sütü boy güçlendirir, ana dili düşünceyi güçlendirir (*Ана сүті бой өсіреді, ана тілі ой өсіреді*).

Bas kesmek varsa da dil kesmek yoktur (*Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ*).

Dizimle süründürürsen, süründür, dilimden süründürme (*Тіземнен сүріндірсең, сүріндір, тілімнен сүріндірме*).

Dilde eklem, düşüncede dip yoktur (*Тіл – буынсыз, ой – түпсіз*).

Dil yürüğü başka, kol yürüğü aşadır (*Тілде сүйек жоқ, ерінде жиек жоқ*).

Dil yürük değil, gerçek yürüktür (*Тіл жүйрігі – басқа, қол жүйрігі – асқа*).

Dille diken de alınır (*Тілмен тікенді де алады*).

Dil taş yarar, taş yarmazsa baş yarar (*Тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады*).

Birinin sözü güzeldir, birinin gözü (*Біреудің сөзі әдемі, біреудің көзі әдемі*).

Yüz sözden bir örnek daha iyidir (*Жүз сөзден бір өнеге артық*).

İyi söz ere azık, bir söz bin sözün kazığıdır (*Жақсы сөз – ер азығы, бір сөз – мың сөздің қазығы*), diye dilin kudretine baş eğmişlerdir. Kazak astarlayarak söylemeyi, söyleyecek sözünü uzaktan döndürmeyi, yorumlayıp, astarlı, mecazı konuşmayı istemiştir. Konuşmaya ima ile başlayıp sözü derin düşünceyle bitirmiştir. Astarlayarak söylemek ulusal düşünceyi geliştirmeye, onun keskinliğinin güçlenmesine etki etmiştir. Yani dil halkın mantalitesi sayılır. Dil bakımından her halkın gelişme seviyesini, üstünlüğünü, onun tarihini, medeniyetini anlamak mümkündür. Dünyanın paremiolojik biçiminde Yedi yurdun dilini bil, yedi farklı ilim bil atasözünün anlamı bunu göstermektedir. Aynı zamanda dilsiz hiçbir halk ta, özgür insan da yoktur. Dille halk birbiriyle irtibat kurar, anlaşır. Dili zengin, düşünceleri de zengindir, sebebi dil düşüncenin göstergesidir, isimleşmesidir. Belli bir şey, ne de değişim türü, hareketi, biçimi verilmeyecek, onlardan uzak, sade, düşünerek bakarsak dille geliştirilmeyen düşünce olamaz. Elbet, dilin gelişme seviyesi tüm halklarda aynı değildir. Dil her halkta her türlü seviyede gelişmiştir. O onun tarihin, üretim yöntemine, çiftçiliğine, manevi hayatına, başka halklarla iletişimine, alışverişine bağlıdır. Öyleyse, hiçbir halkın dili, yaşamı, gelenek-göreneği karışmayan, temiz bir dil olması mümkün değildir, ayrıca dünyada milletlerle uluslar olduğu için, onun kendine has niteliği, gelenek-göreneği, dili olacaktır. Mesele onu korumak, ondan sonraki nesillere ulaştırmak, geliştirmektedir. Kendi milletinin dilini, müziğini, gelenek-göreneğini, sözlü edebiyatını, atasözlerini bilmemek, o kendi milletinin, büyüdüğü ortamından, milletin mantalitesinden uzak kalmak demektir. Kendi halıyla manevi bağlantısı olmayan kişi, o damarsız büyüyen bitki gibi, içinde boşluk oluşur. Kendisinin dilini, medeniyetini bilmeyen kişi kendi halkının tarihini, gelenek-göreneğiyle gurur duyamaz. Bu nedenle her insan kendi halkının sadece tür, niteliği bakımından bir vekili değil, aynı zamanda kendi halkının ruhuyla gelişmiş olması gerekir. Ulusal mantalite onun yürüyüş biçiminden, düşünce sisteminden, dünyayı manevi bakımdan uydurmasından, tasavvur etmesinden vb. ortaya çıkacaktır.

Dil zenginliği ile milletin oluşumunu ve karakterini tanımlamak mümkündür. Kazaklar konuşurken acele etmeden, her şeyin farkına varıp anlamaya çalışırlar. Konuşurken her zaman konuşmanın sorununu aramışlardır. Mesele çok ya da az konuşmakta değil. Konuşulanların anlamı ve manasındadır. Onu milletimiz sayıları esas alan atasözlerinde:

Toqsan awız sözdiñ tobiqtay tüyini; Uzun lafin kıyası.

Çok sözün şifası bir laftır, boş söze derman yoktur.

Bin kere siz bizden, bir kerelik sofra daha iyi.

Kılıç biri öldürür, dil bini öldürür.

Bin sözü, bir lafla durdurur.

Bin yerine bir söz.

Bin çuval taşıyan kişi bir lafı bile hazmedemez.

Otuz dişten çıkan söz, otuz boya dağılır.

Düşünceli, namuslu kişiye bir laf bile yeter, namussuza bin söz de az olur, diye biçimlenip Kazak halkının mantalite anlayışında maksat çok ya da az konuşmakta değil, mazmun dolu, anlamlı konuşmaktır.

Bizim soyumuz Türk, aracımız – attır. Bu nedenle atın yelesine kıyamet gününe dek iyilik bağlı durur der. At, Kazaklardaki dört kutsal hayvandan biridir. Kibirli, sevgili, titiz, hassas, süslü ve kutsal bir hayvandır. Kazak Türkleri, bir ulus olarak ortaya çıkışından beri at ve anneye borçludur düşüncesine sahip. Bu kadar geniş bir alanı dedelerimiz atın yelesinde, devenin üstünde, bileğinin gücüyle, mızrağının ucuyla koruyup, bize emanet etmiştir. At hayvanının haysiyeti ayrıdır, yeri bambaşkadır. O, hem ulaşım aracı, hem yemek, hem de sütü şifa, derisi ile yünü giysidir. Atın eti de derman, sütüyle kanı da dermandır. Kazısının (*at etinden yapılan sucuk gibi et çeşidi*) yağı kemiğe bile etki eder. Kırıkçılar at yağını insanın eğik bitişen kemiğini tekrar tekrar yerine getirmek için kullanırlar. At sağan kadının sağlığı güçlü olur, sütünün haysiyeti tırnağının altından tüm vücuduna dağılır. “At, canım, kımız da kanım”, demiş Aqtaylaq bi (*kadı*). “Atın sütü şeker, eti bal” derler dahi halkımız. Kazaklarda kutsal bilinen at hayvanı Kazaklar için yaratılıp, Kazak’la onun bozkır “dalası” ata özel gibidir. Birbirinsiz günü de, süsü de, anlamı da yoktur. “At beslemek kişiye sevap kazandırır”, demiş Peygamberimiz. Atın sütü tüm hastalıklara derman, şifadır. Kımızı kutsal yemek sayan Kazaklar onu boşa dökmeye engel olmuşlardır. Dökerse, evden bereket gider diye inanmışlardır. Kımızı ayrıca saygı gösterip, saygıdeğer misafirlere özel sunmuşlardır. Bunun en güzel örneğini aşağıdaki atasözlerinden fark edebiliriz. Mesela:

Bir atın kımızı, kardeşle paylaşılır, bir devenin sütüyse akrabayı buluşturur;

Atın zayıfsa, bir kere koştur, odunun azsa bir kere yak;

Bir at evindir, iki at halkındır;

İki at halkın aş, üç at bulak başı, bir at yokluktur;

Halkın iyiyse, bir iyiyi sınırsın, atın kötüyse, tekenin koçunla oyna;

Atın başı bin şehri geçe geriye döner;

Kötü at iki iyi aygırı dövüştürür;

Atın otlaması aynı olsa da, çiğnemesi farklıdır, diye at hayvanının haysiyeti insanın her yaşınla pekiştirip, dile dayandırmışlardır. Aynı zamanda Kazaklarda “Er kişiyi yaşlandıran üç şey vardır: tembel at, kötü eş, kesmez bıçak” atasözü vardır.

Kazak halkının mantalitesinden bahsettiğimizde, onun ayrıca bir farklılığı terbiyelilik haysiyetidir. Kazak halkının tüm görüşleri, gelenek-göreneği, atasözleri, masal, jır, türküleri, oyun geleneği, bulmacalarıyla tekerlemelerinin tümü terbiyeye dayanmaktadır. Onlar insanlığa, halk yanlısı olmaya, yardımseverliğe çağırıştır. Bunların çoğu atasözlerinde görülmektedir. Yani çocuğun yeni doğuşundan başlayarak, insanoğlunun hayatının sonuna kadarki batıl inançları, yüce düşünceli atasözleri halkımızda yeteri kadar bulunmaktadır. Milletın mantalitesini gösteren atasözlerine değinirsek, örneğin:

İnsan eder, alışkanlık ayaktan çalar;

İnsan olacak çocuk uzağa bakar;
İnsan olarak doğduktan sonra, insan olarak ölmek gerekir;
İnsan gönlünden kinlenir, dilinden söyler;
İnsan konuşana, at kişneyene kadar;
İnsan doğduğunda kötü olmaz, yaşayarak kötü olur;
Az kaygıyı aş basar, çok kaygıyı dost basar;

Akıllı ahmaktan da bir şeyler öğrenir vb. atasözlerinden Kazak halkının seneler boyunca edindiği tecrübelerinden doğan halkının bilen, düşünen, kavrayan, altın gibi koruyan, mercan dizmiş gibi toplayan dahilik düşüncelerini görüyoruz. Bu söylenenlerden biz Kazak halkının manevi dünyasının yüksek seviyede olduğunu görebiliyoruz.

Dilin kaderi milletin tarihi ile bağdaşlaşıyor. Halkın gelenek görenekleri, zihniyeti, sosyal durumu, kültürel düzeyi o milletin diline yansır. Çoğu milletlerde olduğu gibi Türk halklarının dilinde de bilincini, kültürünü, yaşam tarzını ve tarihini yansıtan paremler vardır. Paremler, milli dilin gelişmesi yanı sıra ulusal değerlerin niteliğini belirlemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla dilin hem ayrılmaz hem de vazgeçilmez parçasıdır. Türk dünyası arasındaki sınırlar kaldırılarak araştırma kapıları açıldıktan sonraki dönemden itibaren Türk halklarının birbirlerinin dil ve edebiyatını tarihi ve kültürünü, hayatı ve değerlerini merakla incelemeye başladı. Türk dünyasına ortak özelliklerini karşılaştırma ve değerlendirmeye, milli kültür özelliklerini tanımlayıp ortaya koymaya başlamasının, onların yapısal doğasını gün yüzüne çıkarmakta Türkiyat ilminin hem pratik hem de teorik temeli var denilebilir. Pek çok araştırmacı, bilim insanının bugüne kadar söylediği gibi, Türk halklarının eski çağlardan bu yana yani nesilden nesile aktarılan konuşma sanatında benzerlik hakimdir. Bunların arasında özellikle ortak atasözler de vardır. Türk halklarındaki atasözlerin benzerliği neyin göstergesidir? Her şeyden önce bu dil akrabalığı, yakınlığı, ortak tanımlama göstergesi ise diğer taraftan kültür ve gelenek göreneklerdeki yakın ilişkinin bir sonucudur. Bir halkın paramiyolojik fonunda yer alan tüm atasözleri aynı dil temelinde oluşturulmamakta, başka bir dilden katkı olarak eklenmektedir. Atasözlerin çoğu Türkçe konuşan tüm halklara ortak olduğu için, ilgili halkların dilinde korunmuş ve günümüze kadar öz anlamlarını kaybetmeden ulaşılabilmiştir. Atasözleri sadece bir milletin ya da tek bir dilin nadide mirası olduğunu söylemek güçtür, çünkü çoğu Türk milletlerinde de aynı anlamı taşımaktadır. Paremiyoloji bilim insanları, Türk atasözlerinin benzerliği ile alakalı farklı yorumlarında bulunur. Bazıları bu benzerliği halkın etnik ve dilsel akrabalığına bağlarken diğer birisi grubun ekonomik ve kültürel ilişkileri temelinde ortaya çıktığını söylüyor. Başka bir araştırmacı ise, aynı toplumsal gelişme aşamasında ortak tarihsel deneyim ve manevi birliğin sonucundan ibaret olduğu kanaatinde [3, 8 s.].

Türk atasözlerinin anlamsal benzerliği farklı şekillerde ortaya çıkmış kanısında. Örneğin, farklı soy gruplarına ait halkların paremlerindeki anlamsal benzerlik, o halkın tarihsel, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer faktörlerle ortaklığıyla bağlantılıdır. Aynı zamanda Türk halklarındaki ideolojik yaşamlarındaki benzerlik ise aşağıdaki faktörlerle iç içedir. Mesela, bilim, sanat, sözlü edebiyat dahil olmak üzere literatürdeki paramilerin birbirleriyle eşleşmesi, bu halkların tarihi gelişim yolundaki hem etnik hem de dilsel yakınlıklarını tanımlayıcı bir dilsel materyal olabilir.

Bu bağlamda Türk dillerinde: Kazak [4, 5, 6, 7], Kırgız [8], Tatar [9], Uygur [10, 11], Özbek [12], Türk [13, 14], Türkmen [15, 16], Azerbaycan [17] konu ve kişilik bakımından karşımıza çıkacak eski atasözlerinin ortaklığını ve benzerliğini diller arasında karşılaştırarak iyi bir çalışma ortaya sunulabilir. Günümüz dilbiliminde kalıplaşmış deyimlerin anlamsal tarafındaki ulusal kültürün temsiline ayrıca önem verilir. Buna göre dil bilim çalışmalarının içinde halk dil bilimi çok yaygındır. Halk dil biliminin teorik temeli V.G. Kostomarov ve E.M. Verashchagin eserlerinde konu edilir [18, 18 s.]. Bu yazarların halk dil bilimi ile ilgili tanımları, kavramları ve genel dil bilimdeki halk biliminin temeli kültürler arası iletişime dayanır.

Atasözleri iletişimsel ifadelerdir bu yüzden milletin kimliği ve özüdür. O yüzden yerli kültürde korunan mühim ana kaynaklardır. Atasözlerin ulusal ve kültürel özelliklerinde milli karakter görülmektedir. Dilin ulusal özellikleri bakımından zengin kaynaklardır.

Türk dillerindeki atasözlerin ortaklığı dilsel yakınlıkları belli bir kurala ve tarihsel verilere dayanmaktadır [19, 34 s.]. Ona Türkçe konuşan etniklerin eski çağlardan beri komşu olmaları, onların yaşamındaki, medeni kültüründeki ortak düşünce sistemi, dilsel akrabalık ilkeleri, sadece bir dilde üretilen atasözler kendi dillerine şekillendirip algılayabilmesini sağlamıştır. Atasözleri, gerek sahip oldukları kelime dağarcığı ile gerekse anlam derinliği ile incelenmesi gereken bir dil hazinesidir. Türk dilleri arasındaki atasözlerin kelime kullanımı, tanımı ve kavramı farklılık gösteriyor olsa da anlam olarak benzemektedir. Bazen de tamamıyla benzemektedir. Fakat bu durum mutlak değildir. Buna sebep deyimler ve atasözlerin fonetik, dilbilgisel, sözcüksel gibi dil kurallarının açıkça belirlenmesidir. Kazakların eski dönemlerde kullanılan atasözlerinin temeli, Türk milletinin ortak hazinesiydi. Onlar bir zamanlar tüm Türk milletinin ortak ürünü mahiyetindeydi. Zira her milletin tarihi gelişim süreci esnasında ortak atasözleri kendi dil kurallarına göre değiştirilmiştir.

a) Atasözlerin iki ya da üç dil arasındaki mutlak varyantlarını birkaç dil temelinde gözlemleyecek olursak eş anlamlı veya anlamsal bakımdan çok yakın örneklere rastlanacağız. Örneğin:

- Kazakça: İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında;
- Türkmence: Adama alası-İçinde, hayvan alası-daşında;
- Özbekçe: Mol olası sirtında, odam olası içinde;
- Kırgızca: Adam alası içinde, mal alsı tışında;
- Türkçe: Adamın alası (alacası) içinde, davarın (hayvanın) alacası dışında;
- Kazakça: Ananın könili-balada, balanın könili dalada;
- Uygurca: Atinin könli-balida, balinin könli talida;
- Tatarca: Ana künele-balada, bal küneli-dalada.

Birinci atasözündeki Kazak, Kırgız, Özbek dillerindeki **mal** kelimesi Türkmencede **hayvan** eş anlamlı kelimeyle değiştirilmiştir. Yukarıda gösterdiğimiz örneklerin ikisinde de kullanılmış olan **ana** kelimesi Uygurcada **ata** kelimesi ile yer değiştirmiştir. Daha açık anlaşılması için birkaç örnek gösterelim.

- Kazakça: Canlmas cah, sürünbes tuiyah bolmaidy;
- Kırgızca: Canılbas caak, müdürülbes tuiak bolboit;
- Kazakça; Emen ağaştın yilgeni-sınganı, Er cigittin eki söylegeni- ölgeni;
- Azerbaycan: Ağaç aysıldı-sındı, ikidu tandı-öldü;
- Kırgızca: Cas butaktın yilgeni-sınganı, cas cigittin uyalganı-ölgenü;
- Kazakça: Oтті kozğasan-öşer, körşini kozğasan-köşer;
- Türkmence: Odı gozgasan-göçer, tonşını gozgasan-göçe;
- Kazakça: Anasın körip, kızın al, matasın körip, bözün al;
- Azerbaycan: Anasına bah, gızına al, gıragına bah, bezini al;
- Türkmence: Enesini gör de, gızını al;
- Türkçe: Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

Bu atasözlerde görüldüğü üzere birkaç Türk milletlerinde varlığını sürdürmektedir. Bu paremlerin içerindeki kelimeler diğer dillerde aynı kullanılsa da netice itibarıyla atasözlerinin içerdiği anlam ortaktır ve bu durum içeriğine ve görselliğine zarar vermez. İfade edilirken kullanılan biçimsel özellikleri benzerdir.

b) Türk halklarına ait değişmez değerlerin özelleştiren varyantlarının birinde tam versiyonu ile diğer bir varyantında ise yoğunlaştırılmış. Kısa versiyonuna rastlanmaktadır. Örneğin:

- Kazakça: Az aska bakauyl bolma, azelge casauıl bolma;
- Kırgızca: Az akşa casool bolbo;

Kazakça: At baspaymın degen cerin üç ret basady, Er körmeymın depen cerin üç ret köredi;

Kırgızca: At baspaim degen cerin uç basat;

Kazakça: Jaudı ayağan caralı;

Kırgızca: Coo aygan caraluu, katını karaluu;

Kazakça: Etiğın tar bolsa, dñnyenin kendiginden ne payda? Ayelin uruskak bolsa eldin beybitşiliginen ne payda?

Tatarca: Ayak kiyemin tar bulsa, dönyanın kinlegennan ni fayda?

Türkmençe: Adığın dar bolsa, gin cahandan ne peyda

Kazakça: Böri arığın bildirmes, sırtka cñnñn kampaytıp;

Türkmençe: İt arrıklygyn gurda bildirmez.

Bu misalden anlaşıldığı üzere Kazakça iki atır olan atasözleri diğer dillerde tek yol olarak kısaltıldığını görüyoruz.

B. Atasözlerin bileşenleri farklı şekillerde kullanılır.

1. Atasözünün bir bileşenini değiştirme. Örneğin:

Kazakça: Bes sausak birdey emes;

Uygurca: Baş kol birdak amas;

Kazakça: Şegirtkeden korıkkın eğın ekpes;

Türkmençe: Serçeden gorkan darı ekmez;

Kazakça: Baydın asın baykuş kıskınadı;

Kırgızca: Baydın aşın baykuş ayıt;

Kazakça: Külme doska, keler başka;

Azerbaycan: Külma gonşuna, kalar başına.

2) Atasözlerin iki bileşinini değiştirme: Örneğin:

Kazakça: Togız kabat torkadan toktışağımın terisi artyk;

Kırgızca: Toguz karar torkodon toktuçağındın tersisi cakşı;

Kazakça: Sen salar da men salar, atka tokım kim salar?

Yugurca: San sala, man sala, aşka poçaknı kim sala;

Kazakça: Kurgak kasık auyz cırtar;

Azerbaycan: Boş gasıg kırmaz

Kazakça: Sırın bilmegen attyn sırtınan cürme;

Özbekçe: Sinamagan otnin sirtından utma;

3) Atasözlerin üç bileşinini değiştirme. Örneğin:

Kazakça: Bitke ökpelep, tonındy otka cakpa;

Kırgızca: Bitke öçüşüp, köynögündü otka salba;

Kazakça: Jana bayıgannan karız surama;

Türkmençe: Taze bayandan pul karız alma;

4) Atasözlerin dört bileşenini değiştirme. Örneğin:

Kazakça: Kişi elinde sultan bolganşa, öz elinde ultan bol;

Özbekçe: Kişinin elida podşo bulgandan, uz elinda poda bakkanın yakşı;

Kazakça: Ayağı kişi suigenin kiyer, ayağı ülken sıyganın kiyer;

Uygurca: Putu küçük çakkını kiyar, putu yogan-tapkanı

Gerek içeriği gerek yapısı gerekse tanımlama açısından farklı içerdiği anlam ortak düşünme sistemine yönelik atasözler de var. Mesela, *Tırnamen dos bolsan, töbeñnen hihi ketpes* diyen atasözün Türkmenler *Eldaşın eşek bolsa, yimitin saman bolar* diye kullanıyor. Bu konuda fin paremiolog M.Kuusi “atasözlerin içeriği ile kullanılan mecazi resimlerin hiçbir ilgisi yok” diyor. Atasözlerinde verilen ortak mesaj farklı imgelerin yardımıyla gerçekleşebilir [1, 17 s.].

Neticede bu da akraba halkların dünya görüşündeki, varlığındaki çeşitli fenomenleri değerlendirebilme yeteneğidir. Aynı zamanda kulağa farklı gelse de farklı telaffuz edilse de aynı anlama gelen atasözleri karşımıza çokça çıkmaktadır. Mesela Kazakçadaki “körpene karay kösül” Türkçede “Yorganına göre ayağını uzat”, Tatarcada “yurganına karap ayak suz” diye kullanılıyorsa

Uygurcada “yotkanga karap put sun” diye kullanılmakta. Böyle birbiriyle benzer atasözleri hakkında Rus bilim adamı V.V. Cvozdev şöyle diyor: “Herhangi dildeki atasözlerin çoğunluğu başka dilin hazinesinde bulunabilir. Kullanılan alternatif ifadeler birbirine çakışabilir ya da farklı olabilir” [20, 194 s.]. Bu görüşü destekleyerek, Türk halklarının atasözleri yapısal ve bireysel farklı olsa bile aynı anlama, ortak fikre, ortak bir içeriği sahip olduğunu söylüyoruz. Atasözlerin anlamsal yakınlığı halkların bir eşya veya bir fenomen hakkındaki tanımlarını aynı ve bir anlayışa sahip olduklarını gösteriyor. Sadece diller farklı seslendiriliyor. Aslında akraba diller için fonetik yasalar büyük önem taşımaktadır. Fonetik yasalar, dilin bileşimi ve dilbilgisel yapısına göre hızlı değişime uğradığı için belirleyici rol oynamaktadır. Böyle ses değişimleri Türk halklarının atasözlerinde açıkça görülmektedir. Örneğin:

Kazakça: Kazanşımın erki bar, kaydan kulak şığarsa;
Kırgızca: Kazançımın öz erki, kaydan kulak çığarsa;
Uygurca: Kazançımın erkida, kaydan kulak çıkarsa;
Kazakça: Kızım sagan aitamyn, kelinim sen tynda;
Özbekçe: Kızım, senga aitaman, kelinim, sen eşit;
Türkmence: Gızım, sana ayzan, gelinim, sen eşit;
Kırgızca: Keregem, saa aytam, kelinim sen uk;
Uygurca: Kızım, sana eytay, kelinim, sen eşit;
Azerbaycan: Gızım sana deyrım, kelinim, sen eşit;
Türkçe: Kızım, sana söylüyorum gelinim sen anla.

Türk halklarının herhangi atasözüne baktığımızda fonetik, sözlüksel, dilbilgisel farklılıklarına rağmen akraba millete anlam ve içeriği bakımından anlaşılabilir. Çünkü bugünkü Kazak, Kırgız, Türk, Türkmence, Özbek, Uygur, Tatar, Azeri, Başkurt vb. milletler hanlık kurulmadan önce bir aradaydı ve ulustan önce tek bir ulusal dil oluşturmuştu. Bu yüzden bir halkın birkaç tane hanlığa ayrılması, hatta feodalizm döneminde birbirleriyle düşman olmalarına rağmen birleşik konuşma sistemi bozulmamıştır ve kelime dağarcığı asıl hâlini koruyabilmiştir.

Dilimize çok eskiden giren zihnimize kazınan atasözleri kağıda aktarılmadığından bugünlerde gerçek sahibinin kimliğine ulaşmak ve onları ayırt etmek bir türlü mümkün olmamaktadır. Bugünde her milletinkendi işçilik mesleğini hatırlatan atasözleri vardır, o Kazak atasözleri olarak kullanılmaktadır. “ne eksen sonı orasıñ” (“kar kim ekkanın orar”), “Jer kazına, su altın” (“Erkazuna, suv-oltyn”), “dihan bolsan, küz ayda, küz aydasañ, cüz ayda” (“Dekhan bulsang kuz hayda, kuz haydasang yuz hayda”) vb. atasözleri Özbekçeden çevrilmiş görüşündeyiz. Böyle söylememizin nedeni, Türkçe konuşan halklar arasında Özbek ve Tatarlar erken dönemlerden itibaren toprağı sürerek, ekinler ekerek, el sanatları, hafif sanayi, mübadele ve ticaret işleriyle uğraştığı bilinmektedir. Bu yüzden yerleşik hayata ilk geçen milletlerdir. Dolayısıyla tarım, bahçecilik, ticaret ile ilgili atasözlerinden bazıları onlardan türeyip yayılması muhtemeldir. Tarihin her döneminde her milletin mesleki ve ekonmik özellikleri o milletin dili dahil olmak üzere atasözlerinde de iz bırakır. Zira atasözlerin yarısından çoğu belirli bir coğrafi bölgeye ve o halka has yaşam tarzı ve varlığını var sayarak oluşturulur. Gelenek göreneklere, tarihi kaderi özellikle dili benzer olduğundan akraba milletin yukarıda gösterdiğimiz atasözleri Kazakların çok eskilere dayanan değerli atasözlerinden ayırmak epey zordur. Yalnızca bağlamda saklanan bazı kelimeler ya da halka özgü yaşam tarzı ve ticareti betimlediğine bakarak “hangi halka ait olabileceği” yorumu yapabilirsin. Örneğin, “Halık aitpaıdy, halık aitsa qalp aitpaıdy” diyen atasözünü kırgız dilinden aktarıldığını söyleyebiliriz, çünkü “qalp” kelimesinin anlamı ve kökü kazaklar için pek açık değil ve Kırgızca “qalp” kelimesi “yalan” anlamına gelmektedir [21, 63 s.]. Kazak dilindeki atasözde “qalp” (қалп) kelimesi tek başına kullanılmaz. Kırgız dilinde ise: qalp ait, qalptı çınday şeklinde kullanılmakta. “Pazarı yakın bayıbait, kalp aitkan kişi jarybait”, “Kalptyn arışı kıska” gibi atasözlerin içinde geçmektedir. [22, 332 s.]. Bunu gibi “Darah bir jerde kögeredi”, “Özindı er tutsan, duşpanındı şer tut” atasözlerinin Özbekçeden gelme ihtimali vardır. Zira “darah” (ağaç), “şer” (kaplan) - özbek dilinin özelliklerini

taşımaktadır. Bu paremlerin hepsini bir geçişin sonucu olarak düşünemeyiz. Bu nedenle eski, yerli atasözleri “Alaca altın aşık atışan, tepişik bir döşekte yatışan “kökü bir Türk halklarının bölünmemiş malı, ortak hazinesi, atalar mirası olarak kabul edilmelidir. Atasözleri akraba ülke Azerbaycan ve Türkçede “atasözü”, Çuvaç dilinde “yaşlılardan kalan söz” (vattisam kalanı) diye adlandırılması boşuna değildir. Bundan çıkan sonuç herhangi Türk ulusu atasözüne çok değer vermekte, varlığını derinden anlayıp günlük hayatında kullanmaktadır [23, 95 s.].

Sonuç

Dünya biçiminin paremlerinin fragmanında toplanan bilim hazinesi “insanla tabiat”, “toplumla insan”, “insanla insan” arasındaki ilişkilerin binlerce “dahilik” görüşü bakımından anlatan Kazak mantalitesinin kendisine has özelliğiyle görülmektedir. Mantalite, manevi oluşum tarihinin elenen ve daimî olarak biriken, şahıslarla sosyal toplumların hayata bakışında yer alan ayrıcalıktır. Bunların oluşumunda medeniyetin, sanatın, dinin, felsefenin, ulusal gelenek-göreneğin, evrenin, yaşamın, toplumdaki sosyal ortamın, siyasetle ideolojinin, ekonomik ilişkilerin önemi ayrıcadır. Her milletin kendine has düşünce sistemi, dünyayı biçimlendirme yöntemi vardır. Düşünce sisteminde o milletin manevi özelliği, yaşam-biçimi, sezgisi, dünyaya bakışı, kişilerin kendi aralarındaki ilişkileri, değerli şeyleri anlayış biçimleri yer alır. Ulusal düşünce sisteminin manevi esaslarına Tanrılığ, Şamanizm’i, Sofi’liği, İslam’ı, hatipliği, folkloru, atasözlerini, gelenek-göreneği, dahilik bilimini, felsefeyi de katabiliriz. Bu söylenenlerin manevi esasları ulusal düşüncenin kalıplaşması, oluşumuyla gelişimine kendine has etkisini geçirip, Kazak halkı mantalitesinin iç görünümünü göstermektedir.

Türk Dillerinin karşılıklı akrabalığı, kültürel ve manevi ortaklığını hatta sonraki dönemlerdeki bireysel gelişim özelliklerini ortak değişmez değer olan atasözlerinden çok açık görebiliriz. Türk halklarının paremlerinden yapısal, kelime benzerlikten başlayıp mantıksal görüşünden, dünyaya bakış açısından ve onu tefsirlediğinden ortalık olduğunu fark edebiliyoruz. Türk halklarının atasözlerindeki ortalık ile diller arası benzerliği belli bir kurala, tarihsel faktöre dayanan oluşum. Özellikle onlar:

1. Türk uyruğu, soy;
2. Türkçe konuşan etnik grupların eski çağlardan beri iç içe yaiamaları, komşu oturmaları;
3. Hayatında, manevi kültüründe, dünya görüşünde ve düşüncesinde tanımlama yetneğinde benzerlik;
4. Bir dilde oluşan atasözünü diğer akraba millet kendi diline uyarlayıp hazırlaması veya hazır örneğe bakarak yapması.

İncelediğimiz Türk dillerindeki atasözleri arasında ilkel yoktur. Onlar geçmiş devirlerde yaşayan gelenek görenek, dünya görüşü, ortak dil benzerliği olan atalarımızın yüzyılları arkaya bırakıp bize ulaşabilen ortak manevi mirasımız. Buna göre, dillerin bağımsız gelişimi nedeniyle, dilbilgisel, anlamsal, gramer ve fonetik sapmalar normal kabul edilmektedir. Düşünce sistemi insan ırkına ortak olduğu için Türk halklarına göre deyledir.

Bu araştırma, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yüksek Öğretim Bakanlığı Bilim Komitesi tarafından «Kazakça ve Türkçedeki Atasözlerin Türklük temeli» Hibe AP13268788 tarafından finanse edilmiştir.

This research has been funded by the Science Committee of the Science and High education Ministry of the Republic of Kazakhstan Grant AP13268788 «The Turkic basis of Proverbs and sayings in Kazakh and Turkish languages».

KAYNAKLAR

1. Дандис А. О структуре пословиц. В кн.: Паремнологический сборник. – Москва: Наука, 1978. – 320 с.
2. Адамбаев Б. Мақал-мәтелдер. – Алматы: Ғылым, 1996. – 270 б.

3. Пермяков Г.Л. К вопросу о структуре паремиологического фонда. В кн.: Типологические исследования по фольклору. – Москва: Наука, 1975. – 251 с.
4. Қазақ мақал-мәтелдері. Казахские пословицы и поговорки. – Алматы: Қазақстан, 1990. – 228 с.
5. Тұрманжанов Ө. Қазақтың мақал-мәтелдері. – Алматы: Жазушы, 1980. – 99 б.
6. Тұрманжанов Ө. Қазақ мақал-мәтелдері. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 420 б.
7. Саттаров Қ. Ақылдың көзі. Мақал-мәтелдер. – Алматы: Жазушы, 1990. – 279 б.
8. Кыргыз элинин макал жана лакаптары. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1955. – 99 б.
9. Татарча-русча сүзлек. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 864 с.
10. Уйгурские пословицы и поговорки. – Москва: Наука, 1981. – 182 с.
11. Уйғур мақал вә тәмсиллири. – Алмута: Қазақ дәвләтнәшр, 1960. – 203 б.
12. Узбекча-русча луғат. – Москва: Советская энциклопедия, 1959. – 839 б.
13. Türk Atasözleri. – İstanbul: Arkadaş yayınları, 2012. – 250 s.
14. Mehmet Musaoğlu. ‘Türk Halkları Atasözlerinin Konu ve Dil Özellikleri’ // Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi. – Şubat 1997. – Sayı: 11. – S. 312–318.
15. Түркменче-русча луғат. – Москва: Советская энциклопедия, 1959. – 832 б.
16. Түркмен дилиниң сөзлүги/Словарь Туркменского языка. – Ашгабат: Издательство Академии Наук Тукменской ССР, 1962. – 866 б.
17. Аталар сөзү. – Бакы: Кызыл Шәрг мәәтбаси, 1956. – 279 б.
18. Верещагин Е.И., Костомаров В.Т. Язык и культура. – Москва: Русский язык, 1990. 246 с.
19. Uğur, Gürsu. Kazak Türkçesi’ndeki ve Türkiye Türkçesi’ndeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi. Yayımlanmış doktora tezi. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2009. 1608 s.
20. Гвоздев В.В. О структурно-семантических особенностях текста пословиц (на материале французского языка) // Сборник научных трудов. – Москва: МГПИИЯ им. М.Тореза, 1979. – С. 186–197.
21. Адамбаев Б. Мақал-мәтелдің ұлтаралық сипаты // Қазақ ССР ҒА Хабарлары. Тіл-әдебиет сериясы. – 1974. – №1. – Б. 27–34.
22. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1965. – 973 с.
23. Айтбаев Ө. Мақал-мәтелдердің жазуымыз бен сөйлеуіміздегі қызметі. Сөз өнері. – Алматы: Ғылым, 1978. – 330 б.

REFERENCES

1. Dandis A. O strukture poslovis [About the structure of proverbs]. V kn.: Paremiologicheski sbornik. – Moskva: Nauka, 1978. – 320 s. [in Russian]
2. Adambaev B. Maqal-matelder [Proverbs and sayings]. – Almaty: Gylym, 1996. – 270 b. [in Kazakh]
3. Permiakov G.L. K voprosu o strukture paremiologicheskogo fonda [On the issue of the structure of the paremiological fund]. V kn.: Tipologicheskije issledovania po fölkloru. – Moskva: Nauka, 1975. – 251 s. [in Russian]
4. Qazaq maqal-matelderı. Kazahskie poslovisy i pogovorki [Kazakh proverbs and sayings]. – Almaty: Qazaqstan, 1990. – 228 s. [in Kazakh]
5. Turmanjanov O. Qazaqtyn maqal-matelderı [Kazakh proverbs and sayings]. – Almaty: Jazushy, 1980. – 99 b. [in Kazakh]
6. Turmanjanov O. Qazaq maqal-matelderı [Kazakh proverbs and sayings]. – Almaty: Ana tili, 1993. – 420 b. [in Kazakh]
7. Sattarov Q. Aqyldyn kozi. Maqal-matelder [The source of the mind. Proverbs and sayings]. – Almaty: Jazushy, 1990. – 279 b. [in Kazakh]
8. Kyrgyz elinin makal jana lakaptary [Proverbs and sayings of the Kyrgyz people]. – Frunze: Kyrgyzmambas, 1955. – 99 b. [in Kirgiz]
9. Tatarcha-ruscha suzlek [Tatar-Russian dictionary]. – Moskva: Sovetskaia ensiklopedia, 1966. – 864 c. [in Tatar and Russian]
10. Uigurskie poslovisy i pogovorki [Uyghur proverbs and sayings]. – Moskva: Nauka, 1981. – 182 s. [in Russian]
11. Uıǵur maqal vә tämsilliri [Uyghur proverbs and sayings]. – Almuta: Qazaq dövlätnäşr, 1960. – 203 b. [in Uyghur]

12. Uzbekcha-ruscha lugat [Uzbek-Russian dictionary]. – Moskva: Sovetskaia ensiklopedia, 1959. – 839 b. [in Uzbek and Russian]
13. Turk Atasozleri [Turkish Proverbs]. – Istanbul: Arkadash yayınlary , 2012. – 250 s. [in Turkish]
14. Mehmet Musaoglu. Turk Halkları Atasozlerinin Konu ve Dil Ozellikleri [The Subject and Language Characteristics of the Proverbs of the Turkic Peoples] // Turk Lehcheleri ve Edebiyatları Dergisi. – Shubat 1997. – Sayı: 11. – S. 312–318. [in Turkish]
15. Turkmenche-ruscha lugat [Turkmen-Russian dictionary]. – Moskva: Sovetskaia ensiklopedia, 1959. – 832 b. [in Turkmen and Russian]
16. Turkmen dilinin sozlugi/Slovar Turkmenskogo iazyka [Dictionary of the Turkmen language]. – Ashgabat: Izdatelstvo Akademii Nauk Tukmenskoi SSR, 1962. – 866 b. [in Turkmen]
17. Atalar sozu [Proverb]. – Baky: Kyzyl Sharg maatbasi, 1956. – 279 b. [in Azerbaijan]
18. Vereshagin E.I., Kostomarov V.T. Iazyk I kultura [Language and culture]. – Moskva: Ruski iazyk, 1990. 246 c. [in Russian]
19. Ugur Gursu. Kazak Turkchesindeki ve Turkiye Turkchesindeki Atasozlerinin Karshylashtyrmaly Bichimde Injelenmesi [Comparative Analysis of Proverbs in Kazakh Turkish and Turkish Turkish]. Yayımlanmysh doktora tezi. – Istanbul: Istanbul Universitesi, 2009. 1608 s. [in Turkish]
20. Gvozdev V.V. O strukturno-semanticheskikh osobenostiah teksta poslovic (na materiale fransuzskogo iazyka) [On the structural and semantic features of the proverbial text (based on the French language)] // Sbornik nauchnyh trudov. – Moskva: MGPIIA im. M.Toreza, 1979. – S. 186–197. [in Russian]
21. Adambaev B. Maqal-mateldin ultaralyq sipaty [Interethnic character of the proverb] // Qazaq SSR GA Habarlary. Til-adebiet seriasy. – 1974. – №1. – 27-34 b. [in Kazakh]
22. Iudahin K.K. Kirgizsko-ruski slovar [Kyrgyz-Russian Dictionary]. – Moskva: Sovetskaia enciklopedia, 1965. – 973 s. [in Russian]
23. Aitbaev O. Maqal-matelderdin jazuymyz ben soileuimizdegi qyzmeti. Soz oneri [The function of Proverbs and sayings in our Writing and speech. Word art]. – Almaty: Gylym, 1978. – 330 b. [in Kazakh]